

Eén van de beroemdste schilderijen uit de psychiatrie heeft forse afmetingen, maar heeft zijn faam te danken aan een kleine reproductie. Het schilderij, ongeveer drie bij vier meter groot, toont een klinische les in het Parijse ziekenhuis *La Salpêtrière*, in 1887. Een zaal vol beroemde artsen (onder wie Babinsky en Gilles de la Tourette) kijken geboeid toe bij een demonstratie door Jean-Martin Charcot.

Charcot, geboren in 1825, was de beroemdste neuroloog van zijn tijd. Hij heeft belangrijke ontdekkingen gedaan, waaronder de ziekte ALS (amyotrofe laterale sclerose). Ook heeft hij als eerste beschreven dat multiple sclerose en Parkinson aparte ziektes zijn. Vanaf ongeveer 1870 ging Charcot zich toeleggen op de psychiatrie – toen nog onderdeel van de neurologie. Hij was vooral geïnteresseerd in hysterie. Hysterie werd tot die tijd gezien als vrij zeldzaam en als een vrouwenkwaal. De symptomen waren divers. Er kon - al dan niet tijdelijk - verlamming optreden, maar ook verstijvingen van ledematen en pijnklachten. Soms werden patiënten tijdelijk blind of doofstom. Charcot beschreef vier fases van hysterie, met toenemend dramatische uitingsvormen.

Charcot's gezag was zo groot dat, toen hij zich met hysterie ging bemoeien, het onderwerp zelf ook meer aanzien kreeg. Ook een instrument dat Charcot gebruikte, werd – doordat het Charcot was die het gebruikte – respectabel. Het betrof de hypnose. De Franse geneeskunde had eerder niets willen weten van een vroege versie van hypnose (zie deze rubriek in KIJK 1/2019). Charcot gebruikte hypnose om symptomen op commando op te wekken en te laten verdwijnen. Hij dacht niet dat de symptomen dan weg zouden blijven, dus hij zag hypnose niet als behandeling. Charcot was ervan overtuigd dat hysterie een hersenziekte was en hypnotiseerbaarheid een kenmerk van hysterie. Zijn onderzoek was erop gericht om in de hersenen de laesie te vinden die de symptomen zou verklaren.

Terug naar het schilderij. Charcot staat naast een jonge vrouw die lijkt flauw te vallen, Babinsky vangt haar op. Ze moet zojuist, in hypnose, Charcot hebben horen zeggen dat haar symptomen zouden toenemen. Een detail dat misschien niet meteen opvalt: tegen de muur van de collegezaal hangt een tekening van een vrouw in een nog veel onnatuurlijker houding. Zij raakt de grond alleen met haar achterhoofd en voeten. De term hiervoor was '*arc en ciel*' (regenboog). Dat was een van de meest dramatische verschijnselen die Charcot bij hysterie had beschreven – patiënten konden vele uren zo'n ongemakkelijke houding volhouden.

Het origineel van dit schilderij hangt in Parijs, maar een reproductie hing decennialang in de werkkamer van de beroemde psychiater Sigmund Freud. Dat is de reden dat het is afgedrukt in vrijwel elk leerboek psychiatrie. Een jonge Freud was in 1885 en 1886 op werkbezoek geweest bij Charcot en diep onder de indruk geraakt. Terug in Wenen ging ook Freud met hypnose experimenteren, maar hij was er niet zo vaardig in en gaf er vrij snel de brui aan.

In de ruim twintig jaar die Charcot wijdde aan hysterie, nam het aantal patiënten spectaculair toe en werden de symptomen steeds diverser en extremer. Uiteindelijk gaf hij demonstraties in zalen voor honderden mensen – niet alleen studenten maar ook de Parijse *beau monde*. Een laesie heeft hij nooit gevonden. Na zijn dood in 1893 nam het aantal patiënten af en werden de symptomen minder dramatisch. De term hysterie komt zelfs niet meer voor in het psychiatrisch handboek. Afhankelijk van de symptomen zouden patiënten nu verschillende diagnoses kunnen krijgen, bijvoorbeeld conversie of dissociatieve stoornis. Charcot had goed gezien dat ook mannen vatbaar zijn voor hysterie, maar daar hield zijn gelijk op. Hysterie bleek vooral een psychologische oorzaak te hebben. Hypnotische trance is geen ziektekenmerk, maar een normaal verschijnsel, dat vrijwel iedereen kan (leren) ervaren. Charcot heeft nooit beseft dat van de 'regenboog'-tekening een duidelijk signaal moet zijn uitgegaan over wat de professor van zijn patiënten verwachtte. En anders werden de verwachtingen wel overgebracht door de assistenten die de patiënten voor het college in hypnose brachten – je zal maar de schuld krijgen van een mislukte demonstratie. Zo werd voor de 'Napoleon van de neurologie', de hysterie zijn Waterloo.